

KRÓNKA

NEMZETKÖZI TUDOMÁNYOS KONFERENCIA A THÖKÖLY-FELKELÉS 300. ÉVFORDULÓJA ALKALMÁBÓL

A Magyar Történelmi Társulat, a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat, Hajdú-Bihar megye Tanácsa és Hajdúszoboszló város Tanácsa 1978. október 2-án és 3-án Hajdúszoboszlón tudományos konferenciát rendezett abból az alkalomból, hogy az ország keleti felében 300 éve bontakozott ki az önálló magyar államiságért folytatott több évszázados küzdelmek szerves részét alkotó Thököly-felkelés.

Megjelent a konferencián párt-, állami, társadalmi és tudományos életünk számos képviselője, a korszak több kutatója Ausztriából, Csehszlovákiából, Franciaországból és Lengyelországból, továbbá mintegy 200 hazai történész és történelemtanár, 100 egyetemi és főiskolai hallgató. Intézményünket a konferencián négy tudományos munkatársunk: *Czigány István*, *Marosi Endre*, *Nagy László* kandidátus és *Zachar József* kandidátus képviselte.

A konferencia résztvevőit elsőként *Úr Attiláné*, Hajdúszoboszló város Tanácsának elnöke köszöntötte. Kiemelte, hogy a napirend lehetőséget biztosít a sokoldalú elemzésre és a vitatott kérdések jobb megértésére. Kifejezte végül örömét, hogy a konferencia színhelye az a város, ahol a bujdosók 1680. január 9-én Erdélytől függetlenül vezérukké választották Thököly Imrét, ezt a sokoldalú történelmi személyiséget.

Az első ülésen elnöklő *Köpeczi Béla* akadémikus, a Magyar Tudományos Akadémia főtitkárhelyettese, köszönetet mondott a vendéglátók előkészületeiért és köszöntötte a résztvevőket, külön is a külföldi vendégeket. Kiemelte, hogy a Habsburg-ellenes mozgalmak láncszemét alkotó Thököly-felkelés sok bel- és külpolitikai vonatkozása máig vitatott. Ezek megértéséhez a történelmi helyzet

mély és nyílt feltárása, elemzése szükséges. A konferencia rendező szervei éppen ezt tűzték ki célul.

Benczédi László kandidátus, az MTA Történettudományi Intézetének tudományos főmunkatársa a *Thököly-felkelés társadalmi és politikai alapjai* címmel tartott előadást. Felidézte a Habsburg-ellenes mozgalom második szakaszának nyitányát, a bujdosók 1680-as hadjáratát, a császári haderő hátában az erdélyi hadvezetéstől független előrenyomulást a Vágig. Ennek az élén már az ifjú, de a hadakkal bánni tudó, vállalkozó kedvű és lendületes, egyúttal mégis érett gróf Thököly Imre állt. Ez a hadjárat egybeesett a belső viszonyok felbomlásával és a külső feltételek mozgásba lendülésével, és ezek együttes eredményeként nemegyszer kockára került a magyarországi Habsburg-uralom.

Az 1678–81 periódust elemezve, mely végül, a tendenciák harcának paradox végkifejleteként, Thököly török védnökség alatti felső-magyarországi fejedelemségéhez vezetett, Benczédi László elsősorban az erőteljes személyi változásokat emelte ki. Elemezte, miként szorult háttérbe a fővezér melletti deputációban a rendi elem és foglalta el helyét a haditisztek rétege. Ezzel kapcsolatosan kitért — a gazdag zsákmányok következtében — az erdélyi segélypénzekből való függetlenebbé válásra. Ez erősítette a vitéz rend akaratának érvényesülését, amit azonban a birtokos nemesség nehezen elviselhetőnek érzett. A nyílt lázadásig eljutó szembeszegülés ellenére Thököly, a feszes vezetési módszerét megértően támogató végvári hadakkal, keresztül tudta vinni akaratát.

A bujdosó mozgalom jellegének kérdését vizsgálva az előadó hangsúlyozta, hogy az kezdetben az új terhek elhárítására, a rendi alkotmány megsértése elleni szembeszegülésre és a protestáns

vallásgyakorlat helyreállítására irányult; alapvetően a rendi jelleg dominált benne és a nemesi demokrácián alapuló respublika megteremtését célozta. A lengyel példa szerint ez a földesúri osztályuralom és a nemesi szabadságjogok mellett anarchiát is eredményezett volna. Thököly ezzel szemben „a hadak együttdobbantását” hangsúlyozta, ez pedig centralizáló törekvést, központosító reformpolitikát jelentett, bár a végül testet öltött felső-magyarországi fejedelemség különbözött az abszolutizmustól is, mivel életben hagyta a rendi intézményeket.

Thököly fővezérsége idején kezdettől jelentkezett az önállósodás, az Erdélytől való elszakadás tendenciája is. A csírájában megjelenő uralkodói hatalom érvényesülését elősegítette, hogy a 13 északkeleti vármegye már korábban is az önállósulás jegyeit mutatta. E területen hatalmi vákuum keletkezett: a bécsi udvar nem tudta ellátni kormányzatát, a török nem akarta bevonni hatalmi szférájába, Erdély pedig erre nem is volt képes.

A birtokos nemesség a harcoktól továbbra is elsődlegesen vagyona visszaszerzését és hatalmi helyzetének helyreállítását remélte, ezért elutasította a központosító reformpolitikát. Ennek megvalósításában Thököly a kismemesekre, familiárisokra és a szegényebb rétegekre támaszkodhatott. Ez a feltörekvő réteg ugyanis a kuruc fegyverek sikerétől a korábbi helyzetből való szabadulását remélte, és Thököly mellett udvari vagy hivatalnoki nemességként jelent meg.

Az új, szuverén hatalomként jelentkező fővezérség külső támaszával kapcsolatban Benczédi László azt emelte ki, hogy kezdetben nyitott volt a külpolitika. Thököly a francia és lengyel szövetség mellett hajlott a Habsburg-hatalommal való megegyezésre is a rendi és vallási sérelmek orvoslása esetén, noha ez a központosítás és az Erdélytől való önállósodás tendenciájával ellentétesen hatott volna. Mivel csak személyes érdekeinek megfelelő különalku kötésére nyílt volna módja, a hadak a harc folytatását kívánták, ugyanakkor a nemzetközi helyzet gyökeresen megváltozott, a felkelés a töröknek behódoló Habsburg-ellenes irányzatúvá vált, a hangúly áthelyeződött a függetlenségre. A mozgalom törökösége, a török védnökség tehát nem ok, hanem okozat volt, az új hatalom járukaként jelentkezett.

Befejezésül Benczédi László Thököly hatalmának támaszairól szolt, a vitélzlo rend hadi népéről, amelyet egy Bocskai-

féle hajdútelepítéssel kívánt biztosítani, továbbá a városi, elsősorban lutheránus német polgárságról. A felkelés bukásának végső oka, hatalmas ellenzói ellenére, a török 1683-as világtörténelmi jelentőségű Bécs alatti veresége volt. Ehhez a belpolitikai kérdések csak hozzájárulhattak, a hadi anarchia is csupán e vereség következménye volt.

Az előadáshoz csatlakozva *Varga János*, a történelemtudományok doktora, az Országos Levéltár főigazgatója a *Thököly-korszak parasztsága* címmel adta elő korreferátumát. Ebben azt elemezte, miként lazult fel és szilárdult meg egyidejűleg az örökös jobbágyság. Mindennek eredményeként nem volt adott a paraszti antifeudális egység feltétele, az azonos kizsákmányolás.

A hadiállapot és az ellenreformáció azonban valamennyi réteget egyformán érintette, ezért erős volt a Habsburg-ellenesség, amelyre a bujdosók, a nemesi szabadságjogok visszaszerzésének meghirdetése ellenére, számíthattak. A támogatás biztosítására már ekkor is felmerült a hajdúszabadság kérdése. A harcok elhúzódása és a hanyatló szakaszban a katonák kicsapongása miatt fokozatosan kiváltak a felkelésből a jobbágyok, akiknek megmozdulásai egyre inkább antifeudális jelleget öltöttek.

Rácz István kandidátus, a Kossuth Lajos Tudományegyetem tanára *Thököly és a hajdúvárosok* címmel tartott korreferátumot. Bevezetőben a Debrecen körüli hét hajdúváros sajátos társadalmáról beszélt. Mivel e városok emelkedése a hadihelyzettől függött, Thököly pedig a régi privilégiumokat nem újította meg és újakat nem adott, a nemesség szabadságjogai megvédését akkor már inkább remélte a Habsburg-hatalomtól, mint a bujdosóktól.

Így a hajdúvárosok nem váltak a harcok gyújtópontjává, hanem csatlakozásuk a harcselekmények kényszerítő hatásától függött. A Habsburg-pártiságot erősítette Thököly 1683-as adókvetése, a mozgalom fokozódó törökösége és a bécsi udvar ellenreformációs politikájának a hajdúvárosokban való mérsékeltebb érvényesítése.

Szendrey István kandidátus, a Kossuth Lajos Tudományegyetem tanszékvezető tanára, ehhez csatlakozva, *Debrecen és a Thököly-felkelés* című korreferátumát mondta el. Felidézte, hogy a töröknek behódoló és kétféle adózva, az erdélyi fejedelmek magánbirtoka biztosította függetlenségét. A Habsburg-hatalom sem háborgatta, mivel a közvetített árakra

szüksége volt. Nagyvárad elestét követően azonban mindhárom hatalom maximális követelésekkel lépett fel, míg megvédeni egyik sem tudta. Védelmet Debrecen kezdetben a bújdosóktól remélt. Miután azonban a hajdúvidék Habsburgpárti lett, s a bújdosók önkényeskedtek, erősen szembekerült a bújdosókkal is. 1680-ban Thököly beszállását a város így fegyveresen akadályozta meg. Az ellentét a felkelés egész idején fennmaradt. Ennek ellenére Debrecen nem lett császárhű, bár Bécshez fordult támogatásért.

Maria Marecková, a brnói egyetem tanára (Csehszlovákia) *Eperjes társadalmi szerkezete a XVII. században* című korreferátumában kifejtette, hogy a többi szabad királyi városhoz hasonlóan Eperjes is kompromisszumos utat keresett. Amikor megkímélték a császári és a felkelő seregek, akkor nagyjából progresszív fejlődési tendencia érvényesült. Így a város a közel fekvő piacok ellátása és a távolsági kereskedelembe való részvétele mellett a rendkívüli katonai igényeket is ki tudta elégíteni, ugyanakkor negatív hatást gyakoroltak a fejlődésére a felkelők támadásai, a pestis, de az akkori államberendezkedés is — fejezte be fejtegetését az előadó.

R. Várkonyi Ágnes, a történelemtudományok doktora, az MTA Történettudományi Intézetének osztályvezetője *Thököly és a Rákóczi-szabadságharc* című korreferátumában kiemelte, hogy először a Rákóczi-szabadságharc került szembe Thököly Imrével. Akkor, Erdély fejedelmeként, módja nyílt volna a politikai Európába való visszatérésre. II. Rákóczi Ferenc kezdetben erre számítva halasztotta saját erdélyi fejedelmi beiktatását, de ugyanakkor Erdélyt is saját politikai elképzelései szerint igyekezett berendezni.

Felvázolt terve szerint Thököly ezt a koordinált politikát már nem tudta szolgálni. A francia orientáció helyett a svéd és orosz kapcsolatokat kívánta erősíteni, jelentős birtokkövetelései voltak, már 1690-ben elfogadta az erdélyi rendek feltételeit, míg Rákóczi erre nem volt hajlandó. Thököly hívei így 1704-től Rákóczi ellenében dolgoztak, míg Rákóczi minden módon igyekezett akadályozni a thökölyánus, valójában törökpárti vonal érvényesülését. Súlyos véleménykülönbség volt a hadsereg ügyében is, bár Thököly katonái értékesnek bizonyultak, de egyúttal a legfegyelmetlenebbeknek mutatkoztak és összeütközésbe kerültek Rákóczi hadifegyelmet célzó intézkedéseivel.

Befejezésül R. Várkonyi Ágnes hangsúlyozta, hogy Thököly kritikus megítélése a Rákóczi-szabadságharc idején a politikai gyakorlatból fakadt. Bár II. Rákóczi Ferenc arra törekedett, hogy meghaladja, vállalta Thököly Imrét, a kezdeményező.

Ebédszünet után a konferencia *R. Várkonyi Ágnes* elnökletével folytatta munkáját.

Nagy László kandidátus, a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum tudományos munkatársa, korreferátumában először azzal a leegyszerűsítő történet szemlélettel foglalkozott, amely mereven szembeállítja „a sötétlelkű honáruló labancot” és „a hazájáért önzetlenül vérét hullató kurucot”. Ehhez csatlakozva a „kuruc” szó eredetét és jelentésváltozását elemezte.

Thököly hadinépének vizsgálatára rátérve elsőnek azt emelte ki, hogy a XVII. századi mintegy 60 000 főnyi magyar katonaságnak csupán egyharmada szolgált huzamosabban Thököly zászlói alatt. Közülük legjelentősebbek a bécsi udvar által elbocsátott és így otthon, megélhetés nélkül maradt végbeli vitézek voltak, viszonylag jó fegyverzetük és képzettségük miatt. E mintegy 6000 egykori végvári lovas és gyalogos mellett a „szegénylegényeknek” nevezett, változó számban harcoló végvári hajdúk és szabad hajdúk, továbbá Erdély részvétele esetében a mintegy 4000 hadba vonult, de már erősen csökkent harcértékű székely alkotta Thököly hadának zömét.

Mellettük helyet kaptak Thököly seregében a feudális hadkontingensek tagjai is. A főúri bandériumokat Thököly és a két Wesselényi magánkatonasága képviselte. A királyi Magyarország vármegei hadaiból Thököly mintegy 3000 fegyvert fogható nemessel és 3—4000 portális katonával számolhatott. Ezek harcértéke is alacsony volt.

Ezután Nagy László a paraszti megmozdulások megítélésével foglalkozott. A korábbi történetírás ellentmondó állásfoglalásainak felidézése után leszögezte: a hadban járatlan jobbágyok és parasztlak legfeljebb csak időnként és átmeneti szerephez juthattak az őket lebecsülő és a hadimesterséghez értő „vitéző rend” mellett.

Thököly szívesen szervezett volna hivatásos zsoldosokból álló hadat, de e törekvésének gátat szabott az anyagi eszközök elégtelensége. A Thököly-felkelés csúcspontján is csak mintegy 3000 fő képviselte a zsoldoselemet.

Összegzésként Thököly hadának ösz-

szetételével kapcsolatban megállapította az előadó, hogy a nagy többséget a különböző természetbeni juttatásokért, vagy szabad prédéért harcoló katonák tették ki. Ez meghatározta a kuruc hadsereg és a termelő lakosság kapcsolatát is. Bár a hadiszabályzatok tanúsága szerint Thököly igyekezett kímélni a termelő lakosságot a katonák kilengéseitől, ez a fizetetlen katonaságnak a lakosságon való élése miatt nem érvényesülhetett.

Rátérve Thököly hadszervezetére, Nagy László arról szolt, hogy a hadkiegészítés önkéntes jelentkezés és a feudális kötelezettség szerint történt. A hadak számbavételét és fegyverzeti, felszerelési állapotának ellenőrzését szolgáló mustrák 1673 óta folytak. A szervezési egység a magyar módra szervezett, elvileg 500 fős kapitányság volt. A rendfokozatok még nem kristályosodtak ki, a tisztikarban cégbeli és mezei kapitányok, főhadnagyk, hadnagyk és lovas hajdúkapitányok voltak, Teleki Mihályt 1678-ban „belli dux”-nak, Thököly Imrét 1680-ban „generális”-nak kiáltották ki. A fegyvernemeket tekintve a lovasok és gyalogosok száma kiegyenlítődött, tüzérek csak kis létszámban voltak.

A fegyverzeti ellátottság szegényes volt, központi fegyverellátás csak esetlegesen történt, a kuruc katonák vagy magukkal hozták, vagy zsákmányolták a fegyvert. Az élelemellátásra több központi intézkedés történt, alapelv az ellenes területéről való hadtápellátás volt. A ruházatról a katonák maguk gondoskodtak, így az is igen vegyes volt.

Thököly támadó stratégiát alkalmazott, gyors felvonulásokkal, meglepő rajtaütésekkel kívánt sikert elérni. Felismerte, hogy hadserege csak ilyen hadviselésre alkalmas és ezt követelte meg a felkészülés jellege is. Harcászati állóképességének fogyatékoságai miatt a kuruc sereg nem volt alkalmas nagy, nyílt, döntő csata sikeres megvívására. Ilyen esetben a gyors elmenekülési képesség óvta meg a megsemmisítő vereségtől. Mindezek alapján Thököly a portyázó hadviselésre épített.

Befejezésül Nagy László kiemelte, hogy hadvezérként és hadszervezőként Thököly Imre a legtöbbet változtatotta meg az adott körülmények között megvalósíthatóból; az általa szervezett és vezetett kuruc hadat a tartós győzelem kivívásától a külpolitikai viszonyok kedvezőtlen alakulása fosztotta meg.

Szakály Ferenc kandidátus, az MTA Történettudományi Intézetének tudományos munkatársa *A Thököly-felkelés és a magyar feudalizmus a török hódoltságban* címmel tartotta meg korreferátumát.

Ismertette a magyarországi török hódoltság területén megvalósult török—magyar kondominiumot, a kettős közigazgatást, adózást és jogszolgáltatást. E viszonyok megváltoztatására sem a kurucok, sem a labancok nem törekedtek, a Porta pedig nem ellenezte a kuruc birtokosok és hadak hódoltsági tartózkodását. Ez a rugalmasan alkalmazkodva továbbélt magyar feudalizmus érvényesülésének lehetőségét segítette.

Nagy József Zsigmond, az MTA Történettudományi Intézetének tudományos munkatársa korreferátumára *A megyei nemesség és a török orientáció kérdése a Thököly-felkelésben* címmel került sor. Rövid történetirodalmi visszatekintés után kifejtette, hogy a királyi Magyarországon a vasvári békével változás következett be a politikai irányvételben. A török támadásoknak és a Habsburg-abszolútizmusnak való kiszolgáltatottság a kisebb rossz felé, a törökhöz forduláshoz vezette el már 1666-ban a főúri összeesküvést, majd a nemesi respublica megteremtésére törekvő birtokos nemességet is. A főúri összeesküvés felszámolását követően vezető szerephez jutott vármegyei nemesek kiharánzták a török engedékenységét és barátságát, de nem azonosultak a török politikai céljaival. Thököly Imre megjelenése egyrészt újra az arisztokrácia vezető szerepét jelentette, másrészt ő a török támogatást a maga céljaira kívánta és tudta hasznosítani. Így a vármegyei felkelés nem követte és a birtokos nemesek a hatalmi pozíciókon kívül maradtak. Ez a vármegyei nemeseket 1687-re a Habsburg-hatalommal való szövetséghez vezette el.

Mihail Suchy kandidátus, a Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének tudományos munkatársa (Pozsony) *Szlovák tényező a Thököly-felkelésben* címmel tartott korreferátumot. Bevezetőben arra utalt, hogy a XVII. századi északmagyarországi területeket Tótföld vagy Szlovákia elnevezéssel is illették, ezért az ott zajló Thököly-felkeléssel kapcsolatban a szlovák társadalmi tényezővel is számolni kell. A csatlakozás irányában hatott, hogy a Thököly-felkelés jelszava a „pro libertate, pro justitia” volt, korábban pedig a szlovákokat súlyosan érintették a magyar uralkodó osztály túlkapásai, a Wesselényi-féle összeesküvés Habsburg-uralom általi megtorlása, a szlovákosodást akadályozó diszkrimináció a protestánsokkal szemben és a bújdosók túlkapásai. A szlovák csatlakozást jelezte az is, hogy Thökölyt „tót fejedelem” címmel is illették. Az evangélikus szlovák hajdúk

és nemeselek csatlakozása pozitív volt, a szlovák elem erősítését jelentette a némettel szemben. A szlovák katolikusok tömegeit azonban elrettentette „Thököly seregeinek brutális fellépése.” Mindezek alapján az előadó azzal zárta fejtegetését, hogy a Thököly-felkelés modellje rendi felkelésként „osztályszempontból több, mint problematikus”.

Péter Katalin kandidátus, az MTA Történettudományi Intézetének tudományos munkatársa *A múlt és jelen a Thököly-felkelés ideológiájában* címmel az 1684-es manifesztumot elemezte. Kiemelte, hogy a Wesselényi-féle összeesküvésben kivégzett, a török felé fordult főurak hősiességét tette a Manifesztum mozgósító erővé, Bocskai István, Bethlen Gábor és I. Rákóczi György példája pedig magától értetődő hagyomány volt a birtokos nemesség számára a török szövetség szempontjából.

Varga Imre kandidátus, az MTA Irodalomtudományi Intézetének tudományos főmunkatársa *Thököly alakja a korabeli költészet tükrében* címmel tartott korreferátumot. Különböző irodalmi alkotások elemzésével példázta, hogy Thököly Imre hol a kereszténység ellenségeként, hol a szabadság bajnokaként jelent meg a korabeli irodalmi alkotásokban.

Petneki Áron, az MTA Történettudományi Intézetének tudományos munkatársa *Splendor Thökölyanus* címmel Thököly udvartartásáról szólt, az életpálya egyes szakaszaira bontva elemezte, milyen társadalmi rétegekből származó személyekkel és milyen anyagi kultúrával vette magát körül Thököly Imre.

Október 3-án a konferencia *Benda Kálmán* kandidátusnak, az MTA Történettudományi Intézetének tudományos főmunkatársának az elnöklétével folytatta munkáját.

Köpeczi Béla akadémikus előadására *A Thököly-felkelés a korabeli Európában* címmel került sor. Az előadó felidézte a vesztfáliai békét követő új hatalmi viszonyokat, a Habsburg-birodalom konzervatív-feudális jellegű belső megszilárdulását, Magyarország további ütközőállam szerepét, ugyanakkor az önálló Magyarország visszaállítására irányuló folyamatos törekvést.

Ezzel kapcsolatosan kiemelte, hogy kezdetben nézeteltérés volt: Erdély, vagy a Habsburg-birodalom legyen-e az egyesítés és felszabadítás kiindulópontja. Az 1664-es vasvári békét követően már nemcsak a függetlenség, a rendi jogok és a protestáns vallás védelme indokolta a

Habsburg-birodalommal való szembe fordulást, hanem fő okká a lét biztosítása vált. A bécsi kormányzat ugyanis Magyarországot csak felvonulási területnek, állandó hadszíntérnek tekintette, nem volt hajlandó megvédeni az oszmán birodalomtól.

Ez vezetett el a Wesselényi-féle főúri összeesküvéshez, majd a véres leszámolást követően a megyei nemesség és a végvári vitézek mozgalmához. A Thököly Imre jelentkezésekor realizált felső-magyarországi fejedelemség kezdetétől napirenden volt. A bécsi kormányzattal való megegyezés esetén ez jelenthette volna az egysúlyt a Habsburg-centralizációval szemben, kedvező külpolitikai helyzetben pedig az önálló Magyarország helyreállításának csírájaként hathatott volna.

A külföldi kapcsolatokra rátérve Köpeczi Béla kiemelte, hogy a szentgotthárdi csata óta a reményt a francia támogatás jelentette. Az Erdéllyel és a bújdosókkal kötött 1677-es francia szerződéshez hasonlóan Thököly Imre is konkrét megállapodásra igyekezett jutni a francia udvarral. Ezt nem sikerült elérnie, csupán némi segílyt kapott és a lengyel királyt biztatta a francia uralkodó szövetségkötésre. Miután a lengyel királyság a Habsburg-birodalom oldalára állt, egyetlen külföldi támaszként a kezdetben szintén elzárkózó török Porta maradt.

A török támadási terveket a francia udvar is támogatta, sőt ez esetben a török birodalmon keresztül a magyarországi felkelést is támogatni kívánta. Mivel Erdély nem tudott és nem akart segítséget nyújtani, 1681 végén Thököly közvetlenül a Portával vette fel a kapcsolatot. Támogatás esetén egész Magyarország meghódítását és az Erdélyhez hasonló adózást ígérte. Az általa javasolt feltételek alapján a Porta elismerte őt Magyarország királyának. Thököly hangsúlyozta, hogy a török „a magyar szabadság ellenségeinek ellenségeként” a szövetségese, óvakodott a török befolyás növekedésétől és igyekezett korlátozni a török seregek mozgását.

Bár a törökben látta a nagyobb erőt, Thököly a bécsi udvarral is hajlandó volt tárgyalni, amikor az a francia expanziós törekvések miatt erre rákényszerült. Megállapodás azonban, a felső-magyarországi fejedelemség elismerésének megtagadása miatt, nem született. E tárgyalásaihoz közvetítőt Thököly a lengyel királyban keresett.

A török 1683-as Bécs ellen vonulásával kapcsolatban Köpeczi Béla ismertette az

ellentmondásos forrásokat Thököly és a nagyvezír előzetes tanácskozásáról. Véleménye szerint, ha a gyors döntést kívánó Thököly javasolhatta is ezt a támadást, a döntés csupán a nagyvezírtől függött. Helyzetéről Thököly 1684-ben tájékoztatni kívánta Európát, ezért több uralkodóhoz levelet intézett, 1685-ben pedig kiáltványt bocsátott ki. Miután a török 1685-ben elfogta Thökölyt, a francia udvar közbenjárt szabadon engedése érdekében, de a felkelés addigra lényegében elbukott.

1690-ben a francia udvar egyetértésével és a török hadvezetés támogatásával tört be Thököly a császári kézen levő Erdélybe, hogy az Apafi halálával megüresedett fejedelmi széket elfoglalja. A francia udvar még a török—osztrák békétárgyalások idején is közbenjárt a Portánál Thököly erdélyi fejedelemsége, vagy egy újabb felső-magyarországi felkelés kirobantása érdekében. Az utóbbi esetben már elismerést is ígért a pénzsegély mellett Thökölynek.

Az előadó kiemelte, hogy Thököly igyekezett bekapcsolni Magyarországot ügyét az európai folyamatokba. Mivel más szövetségese nem akadt és a kortársak többségének véleménye szerint a török volt a hatalmasabb, a Porta szövetsége mellett döntött. Csupán a török 1683-as Bécs alatti vereségekor ismerte fel a közvéleményhez hasonlóan, hogy lehetőség lett volna a Portával szembeni fellépésre. Ekkor kísérletet tett a szakításra, de a megerősödött helyzetben a bécsi kormányzat nem mutatkozott engedékenynek. Thököly akkor a török megerősödésében bízott és remélte, hogy újabb hadműveletet indíthat.

Előadása végén Köpeczi Béla hangsúlyozta, hogy Thököly Imre nem csak a rendi előjogokért és a vallásszabadság biztosításáért küzdött, hanem a centralizált rendi fejedelemséggel ellensúlyt kívánt teremteni a Habsburg-nagyhatalommal szemben, egyúttal az idegen uralommal szembeállította az egységes, független Magyarország alternatíváját, végül a polgárosodást és a nemzeti állammá fejlődést gátló konzervatív uralmi rendszer helyett a társadalmi fejlődés kedvezőbb feltételeinek megteremtésére törekedett. A belső tényezők ebben az irányban hatottak, ahogyan azt a Rákóczi-szabadságharc tisztultabb formában és magasabb szinten tanúsította. A Thököly-felkelés végső kibontakozásának megakadályozásában a döntő a nemzetközi elszigeteltség volt.

Moritz Csáky, a bécsi egyetem tanára (Ausztria) *A Thököly-kép az osztrák tör-*

ténetírásban címmel tartott korreferátumot ehhez az előadáshoz. Kiemelte, hogy az osztrák kutatókat rákényszeríti a történelem, hogy saját múltjuk vizsgálatába bevonják a magyarokét is. Ezt követően I. Lipót korától napjainkig elemezte, miként függ az Ausztria-képtől a magyar történelmi eseményekről, így a Thököly-felkelésről alkotott kép. A XVII. századi történetírók zöme ezt a fegyveres küzdelmet az uralkodó tanácsosai által képviselt uralmi-hatalmi helyzet ellen irányulónak minősítette és részben felmentette Thökölyt. A felvilágosodás és a napóleoni háborúk idején — a császárság ellen irányultnak minősítve, veszélyesnek tartva —, a történetírók zöme elítélte Thököly fellépését. A dualizmus idején a pozitívizmus határozta meg a Thököly-felkelésről alkotott képet. A mai Ausztria megszületését követően az Ausztria-fogalommal kapcsolatos zavarok tükröződnek a Thököly-felkelés megítélésében is, de a történetírók többségének ítélete negatív.

Iványi Emma kandidátus, az Országos Levéltár főlevéltárosa *Közvetítési kísérletek Thököly és a bécsi udvar között* című korreferátumában felidézte, hogy a Habsburg-birodalom viszonylagos megerősödése ellenére is óvakodott a Franciaországgal és a török birodalommal való egyidejű szembekerüléstől. A francia támadás így rákényszerítette a törökökkel kötött béke meghosszabbítására és a törökkel szövetséges Thökölyvel való tárgyalásra. A bécsi udvar ebben az általános felkelés megakadályozása és a török felé való közvetítés vezette. A tárgyalásokra Thököly is hajlandó volt, azonban csak néhány hónapos fegyverszüneteket és kedvező szálláshelyeket tudott elérni. 1685-től is voltak kapcsolatok, de a bécsi udvar akkor már teljes meghódolást követelt.

Trócsányi Zsolt, a történelemtudományok doktora, az Országos Levéltár főlevéltárosa *Erdély és a Thököly-felkelés* című korreferátumában arról szökött, hogy Erdély már a XVI. századtól igényt tartott a töröktől nem függő területek vezetése alatti egyesítésére. Az 1680-as évekre lehetőségei azonban erősen korlátozottakká váltak, így alig 8000 fős hadsereget tudott kiállítani, ezért az egyesítés ügye Magyarországra tolódtott át.

A bujdosók, szövetségesként, számítottak Erdélyre a Habsburg-ellenes korszak során, a török azonban 1677-ig nem engedte Erdélyt szabadon. Ekkor azonban engedélyezte a varsói szerződés megkötését és az 1678-as nyári támadást. Addigra viszont világhosszá vált, hogy a

bujdosók önállósodásra törekednek; erre Erdély politikai feszültséggel válaszolt, igyekezett főségét a bujdosó vezérekkel és a törökkel is elismertetni. A bujdosóknál ez csak egy kisebb csoport esetében volt sikeres, a török viszont még 1681-ben is Apafi erdélyi fejedelemnek adott athnamét.

1682-ben a török politikában is változás következett be, a Porta nyilvánosan Thökölyt ismerte el Magyarország királyának. Erdély akkor megkísérelt különválni, a török nyomására mégis kényszerült a hadjáratban részt venni.

Trócsányi Zsolt befejezésül a felső-magyarországi és az erdélyi fejedelemség viszonyával foglalkozott. Megállapította, hogy az eddigi hézagos kutatási eredmények tükrében is megállapítható: a kapcsolatok rendezésére nem volt idő, a vereségek idején pedig Apafi elhatárolta magát Thökölytől. Thököly 1690-es rövid erdélyi fejedelemségének a korábbi fejedelemségéhez már nem volt semmi köze.

Claude Michaud, az Orléans-i egyetem tanára (Franciaország) *Nointel márki követsége a török Portán* címmel XIV. Lajos keleti politikájáról szolt. Nointel 1673—69 közötti konstantinápolyi követsége tükrében mutatta be, miként függött a francia udvar keleti politikája a nyugattól: ha a török és lengyel követen keresztül a diverziókat támogatta is, hadakat nem kívánt küldeni.

Zygmund Abrahamowicz, a történelemtudományok doktora, a Lengyel Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete krakkói részlegének tudományos munkatársa *Sobieski és Thököly* címmel tartott korreferátumában azt emelte ki, hogy III. (Sobieski) János lengyel király a Thököly-felkeléssel kapcsolatos kritikus magatartása mellett is segítőkész volt. Már 1676-ban magyar toborzást engedélyezett, hozzájárult a francia udvar Lengyelországon keresztül való segítségnyújtásához. A törökkel folytatott 1678-as béketárgyalások hatására azonban nőtt ellenszenv nemcsak a Portával, hanem az azzal szövetséges franciákkal és magyarokkal szemben is. Ezt Thökölyvel kapcsolatban fokozta a Lengyelországnak elzáróított Szepeességbe való 1682-es magyar betörés és a török melletti 1683-as hadrakelés. Ennek ellenére kész volt a békeközvetítésre Thököly és a bécsi udvar között, amelyet mindkét fél hajthatatlansága tett eredménytelenné.

Hazai György, a nyelvtudományok doktora, a berlini Humboldt Egyetem (NDK) tanára *Szilágyi Gábornéval*, az Országos Széchényi Könyvtár tudomá-

nyos munkatársával közösen írt korreferátumát adta elő *A hódoltságkor török elbeszélő forrásai* címmel. Ismertette az MTA Könyvtárának Kézirattárában őrzött korábbi török kéziratgyűjteményben, Fekete Lajos török oklevélgyűjtésében és a modern oszmanisztikai forrás-publikációkban fellelhető, a Thököly-felkeléssel foglalkozó, legfontosabbnak tűnő forrásokat.

Ebédészünet után a konferencia *Sinkovics István* kandidátus, az Eötvös Loránd Tudományegyetem tanára elnökletével folytatta munkáját.

Vojtech Kopcan kandidátus, a Szlovák Tudományos Akadémia Keleti Intézetének tudományos főmunkatársa (Pozsony) *A török Porta Thököly-politikája* című korreferátumában ismertette, hogy diplomácia hiányában a Porta információs szegényesek voltak. Így az 1663-as támadáskor a protestáns magyarok támogatására számított és a Közép-Magyarországnak nevezett királyi Magyarország jövendő urának Apafi erdélyi fejedelmet tekintette. A Porta a Wesselényi-összeesküvést nem támogatta, bár a menekülőket befogadta.

Fordulat a török politikában 1681-től következett be, Thököly Imrét kívánta akkor Közép-Magyarország élére állítani, így elfogadta ajánlkozását, elismerte királynak és támogatásban részesítette. A Füleken átadott athnamét Thököly mindvégig titokban tartotta, így a magyar rendek joggal voltak bizalmatlanok a török szövetséggel szemben. Befejezésül az előadó azt hangsúlyozta, hogy a Bécs elleni támadásért Thökölyt felelősség terheli. 1685-ös török fogságba vetéséről pedig azt emelte ki, hogy az nem érthette váratlanul Thökölyt, mivel tudnia kellett, a török mindig saját céljaira használta.

Káldy-Nagy Gyula kandidátus, az Eötvös Loránd Tudományegyetem docense *Az oszmán birodalom az 1683-as bécsi hadjárat idején* című korreferátumában arról szolt, hogy a török támadások nyíltan a belső viszályok által meggyengült, zsákmányt ígérő területek felé irányultak, nem hirdettek vallási vagy politikai célokat a hadbahíváskor. Mivel a török hadsereg akkor még félelmetes ütőerőt képviselt, indokolt volt Thököly bizalma a török segítséggel szemben. Abban azonban nézeteltérés volt Thököly és a Porta között, hogy milyen területre terjedjen majd ki Thököly uralma. Míg ő az egész nem török Magyarországra kívánta azt kiterjeszteni, a török ragaszkodott a saját megszállása alatti területekhez, védelmi vonalaihoz.

Karol Telbizov, a várnai egyetem tanára (Bulgária) korreferátumát távollétében olvasták fel *Thököly 1688. évi bulgáriai szereplése* címmel. Thököly és a bolgár nép kapcsolatáról megállapította, hogy az ellenséges volt, mivel a kiéhezett seregek a zsákmányszerzésen túlmenően 1688-ban leverték az oszmán uralom lerázására irányuló északbulgáriai szabadságharc nyitányát jelentő csiprováci felkelést. Thököly célja ezzel csupán — egyéni ambíciói érdekében — a török támogatásának biztosítása volt — fejezte be fejtegetését az előadó.

Benda Kálmán kandidátus *Thököly politikai tervei emigrációs éveiben* című korreferátuma előtt forráshivatkozásokkal vonta kétségbe a csiprováci felkelés Karol Telbizov szerinti jelentőségét, majd azt hangsúlyozta, hogy egyébként sem lehet 1688-as magatartása alapján megítélni Thököly Imre történelmi szereplését.

Előadására rátérve ismertette a 1699-es karlócai békét megelőző tárgyalásokat, amelyek során a török nem volt hajlandó kiszolgáltatni a hozzá mindig hűséges Thökölyt, ugyanakkor nem tudta számára elérni a bécsi udvar kegyelmét. Ebben az időben Thököly, helyzetét teljesen felismerve, erdélyi fejedelemként, először különbékét kívánt kötni, majd a háború megújulásában bízott. E terveitől — sőt tőle is — a Porta egyre inkább elzárkózott és így anyagi támogatása is csökkenőben volt. Szerény körülmények között, magánemberként élt Isztambulban, 1701-ben pedig onnan is átköltöztek a kisázsiai Nikodémiába, ahol reményeiben csalódva 1705-ben érte a halál.

Az ezt követően megnyitott vitában felszólalt Kalmár János, Az Eötvös Loránd Tudományegyetem hallgatója, Heckenast Gusztáv kandidátus, az MTA Történettudományi Intézetének tudományos főmunkatársa, Varga J. János, a Fővárosi Levéltár osztályvezetője, Hazai György, R. Várkonyi Ágnes, Káldy Nagy Gyula, Hopp Lajos kandidátus, az MTA Irodalomtudományi Intézetének osztályvezetője, Pesti János, a Tankönyvkiadó felelős szerkesztője és dr. Gönczi József, hajdúszoboszlói helytörténész.

A korreferátumok előadása és a vita során felmerült kérdések összegzése során Benczédi László kiemelte annak jelentőségét, hogy a konferencia munkájá-

ban részt vettek a korszakkal foglalkozó cseh és szlovák kutatók is, hiszen a Thököly-felkelés a mai Szlovákia területén folyt. Az abszolutizmus és rendiség viszonyának vizsgálata során elvetette az előbbi progresszivitásának egyértelmű kiemelését. Bár szükségesnek vélte az államszervezés, a gazdasági és valláspolitikai területén a további kutatásokat, leszögezte, hogy árnyalt elemzés alapján az adott történelmi helyzetben a társadalmi fejlődést a rendi centralizáció jelentette.

Köpeczi Béla, összegezése előtt, köszönetet mondott a helyi szerveknek a konferencia megrendezéséért, a korreferenseknek az értékes előadásokért és a vitában szólásra jelentkezetteknek a további gondolkodást segítő hozzászólásokért. A vitatott és további kutatásokat kívánó kérdések közül kiemelte a török vonatkozásokat, a bécsi udvarral folytatott tárgyalásokat, a francia és a lengyel kapcsolatokat. A XVII. századi eseményekkel kapcsolatban a huszadik századi értékrendszerhez való viszonyítás helyett a történetiséget figyelembevevő vizsgálat szükségességét hangsúlyozta az árnyalt objektív kép megfestése érdekében.

A konferenciához csatlakozva a rendező szervek október 3-án fogadást adtak a résztvevők tiszteletére, október 4-én pedig kirándulást szerveztek az érdeklődők számára Hortobágyra és Debrecenbe. Október 5-én a konferencia résztvevőinek hattagú küldöttsége, Köpeczi Béla akadémikus, az MTA főtitkárhelyettese vezetésével, a szlovákiai Késmárk városában elhelyezte Thököly Imre mauzóleumán a kegyelet koszorúit. Jelen volt dr. Tatai József pozsonyi magyar főkonzul és számos szlovákiai közéleti személyiség is. A konferenciát megelőzően október 1-én a vajai Vay Ádám Múzeum parkjában leleplezték Thököly Imre szobrát, Hajdúszoboszlón a Városi Művelődési Központban pedig Thököly Imre és a bújdosó kurucok címmel időszaki kiállítást nyitottak meg. Végül október 9-én, a hajdúszoboszlói 2. számú általános iskolában, ünnepség keretében márványtáblát helyeztek el, amely megörökítette, hogy 300 évvel korábban e városban választották a felkelő hadak fővezérévé Thököly Imrét.

Zachar József